

Inhoud

Merelmonomanie	9
Merelwereld	17
Min of meer	29
Territoriaal	40
Paar apart	52
Mereltaal	66
Alleseeter	85
Eieren en nesten	111
Boompje, beestje	121
Stad versus bos	127
Het zwarte peloton	139
Mijn familie	163
Groot schorem	172
Klein tuig	185
Vijftig tinten zwart	201
Epiloog	219
Dankwoord	228
Literatuur	229

Merelmonomanie

Het was bij de viskraam op de Nijmeegse zaterdagmarkt: ‘Bert is dood!’

Ik draai me om, het is onze buurvrouw die me begroet met dit droevige nieuws: ‘Hè?!’

‘Ja, echt, Bert is dood! Kom maar kijken, hij ligt d’r nog!’ zegt ze samenzweerderig. Wachtende klanten om ons heen spitsen hun oren.

‘Tenminste, ik denk dat het Bert is.’

Het zou een kleine ramp zijn als het waar is, ik ken Bert al een jaar of vier (ja, hoelang eigenlijk? Zoek ik straks in mijn aantekeningen na) en ben gehecht geraakt aan dit merelmannetje. Hij is een beetje een klunzige vogel die zich ondanks een paar serieuze mankementen als een enorme doorzetter heeft doen kennen. Mijn gekoesterde antiheld. Het is niet moeilijk zich met hem te identificeren.

‘Wie is ’r dan? Wordt u al geholpen, meneer?’

In de achtertuin van de buurvrouwen steekt zijn silhouet scherp af tegen de sneeuw. Hij ligt schuin tegen de schutting, kop scheef achterovergebogen, vleugels half gespreid. Het lijkje is verstijfd. Aan zijn identiteit hoef ik niet te twijfelen, het is Bert, hij heeft een paar witte veertjes op zijn kop. Behalve wat kale plekken op zijn rug zie en voel ik geen verwondingen. Het spoor van laatste afdrukken die Bert al stuiptrekend in deze wereld achterliet leidt me naar plukken veren bij een gat in de sneeuw, daar waar hij weinige uren geleden is neergeploft, uit de hemel gevallen. Alles wijst op de werkwijze van een sperwer. Dit heb ik op exact deze plek een paar jaar geleden meegemaakt. Zo’n gebeurtenis van amper een seconde die zich in je geheugen vastklinkt, die je moeiteloos in slow motion herbeleeft: het beeld van de mus die in rechte lijn de tuin doorkruiste en toen bij de burens door een haaks daarop voorbijflitsende schim PATS! uit beeld gemept werd. Nog een paar ijselijke kreten, dat was het. Het moet nu precies zo gegaan zijn en het zou me niet verbazen als het dezelfde sperwer is geweest: PATS-weg-Bert! De roofvogel heeft het vervolgens blijkbaar niet aangedurfd zijn trofee te komen ophalen. Alle moeite voor niets.

Om Bert zomaar in de gft-container te dumpen, lijkt me nou niks. Bij de klimroos naast de keukendeur hak ik met het tuinschepje een gat in de bevroren bovengrond, graaf het kuiltje verder uit en leg Bert op de bodem neer. Het stelt niet veel voor. In die rozenstruik heeft hij samen met zijn vrouwtje Baps een aantal nesten grootgebracht. Ik betrap mezelf erop dat ik de handeling met mijn lichaam afscherm om te verhouden dat Baps ziet waar we mee bezig zijn. Ze zou mij de dood van Bert wellicht in de schoenen schuiven. Ik wil niet dat zij het ziet. Het gebeurt intuïtief. Baps is in de buurt, ik weet dat zij over mijn schouder meekijkt.

In 2001 ontdek ik bij toeval dat merels verzot zijn op rozijnen. Ik strooi af en toe een handje uit op het terras van onze kleine stadsachtertuin in Nijmegen-Oost. Ik realiseer me dat merels me weliswaar heel vertrouwd zijn, maar dat ik ook bijna niets van ze weet. Meer dan oppervlakkige aandacht kregen ze nooit van mij, ze hoorden gewoon bij het tuinmeubilair. Zowel merelman als -vrouw komt geregeld langs om rozijnen te halen. Algauw raken ze hun argwaan kwijt. Telkens als ik een bepaald fluitje laat horen komen ze naar me toe voor een rozijnenhap. Ze blijken opvallend vlot een pavlovreactie te ontwikkelen. Het wordt een vast ritueel. Van mij hoeven ze niet tam te worden, daar is het me niet om te doen. Het idee achter mijn vaste fluitje is dat ze mijn aanwezigheid in hun territorium als niet-bedreigend gaan zien, zodat ze hun dagelijkse dingen binnen mijn blikveld doen. Zo werkt het ook. Geweldig. Het voorjaar daarop koop ik een schrift en begin notities te maken van wat me opvalt: het vrouwtje is met de nestbouw bezig (even goed bijhouden hoe ze dat doet; hoe lang heeft ze er werk mee? Ik kan haar maar beter een naam geven...); twee mannen vliegen elkaar in de veren (wat een aanstellerij, zeg! De 'mijne' wint; ook hij moet dan maar een naam krijgen). De winters verlopen vrij saai, maar in voorjaar en zomer is er altijd van alles aan de hand. Ik zie ze bijna elke dag. De opbrengst van mijn gerichte aandacht verrast me. Ik had niet voor mogelijk gehouden dat ik zoveel bizarre avonturen zou meemaken, gewoon door te kijken en aantekeningen te maken. Het is steeds leuker gaan worden.

Om verschillende redenen zijn merels 'gemakkelijke' vogels. Ze

staan bekend als territoriaal en monogaam, zodat je mag veronderstellen dat zich in je tuin meestal maar twee exemplaren ophouden, een mannetje en een vrouwtje die een koppel vormen dat niet van vandaag op morgen vertrokken zal zijn. (Dat uitgerekend merelhafter Hans Dorrestijn, naar eigen zeggen, permanent zeker achttien merels in zijn buurt heeft rondvliegen, beschouw ik als een dieptragisch uitzonderingsgeval.) Je krijgt dus de gelegenheid dezelfde twee vogels langere tijd te observeren, wat vanzelf kan leiden tot een langdurige relatie. Aangezien man en vrouw – anders dan bijvoorbeeld zanglijsters – een duidelijk verschillend verenkleed hebben, leer je ze snel individueel kennen. Je kunt dieren prima als soort bestuderen en heel veel te weten komen, maar een individuele benadering biedt leuke extra mogelijkheden. Dat ‘persoonlijke’ heeft me aanvankelijk licht in verwarring gebracht, aangezien ik mezelf graag als een zo neutraal mogelijke waarnemer zie, iemand met een eerder wetenschappelijke nieuwsgierigheid. En na zoveel jaar merelmonomanie sluipt er dan inderdaad een zekere betrokkenheid in. Dat blijkt als Bert plotseling sneuvelt. Bert nam in juni 2004 het territorium over van Newman, die door zijn vrouw zo ernstig mishandeld was dat hij uiteindelijk aan de verwondingen bezweken was. Dat is een verhaal voor later. Het is eind januari 2010 wanneer Bert door een sperwer wordt gedood. Ik heb hem dus vijfenhalf jaar gekend, hij is een van mijn recordhouders. Dat laat je niet onberoerd, daar neem ik graag netjes afscheid van.

Eind januari: merel dood gevonden. Man, leeftijd zes- tot zeven-enhalf jaar, identiteit bekend, doodsoorzaak bekend, territorium, geschiedenis, partner bekend. Een geweldige kans dient zich aan voor de bioloog in mij: wat zal er gebeuren zo vlak voor het begin van het broedseizoen? Neemt een nieuwe man het gebied over of wordt de vrouw verdreven? Hoe verloopt de wisseling van de wacht? En hoelang zal dat proces duren? Gaat dat steeds op een soortgelijke manier? De dood van Bert is de aanzet tot een spannend experiment, dat ik in de schoot geworpen krijg. De komende dagen ga ik goed opletten. Een geschenk uit de hemel, die sperwer.

Over merels is zó ontstellend veel gepubliceerd dat ik bij vlagen in paniek raak. Onmogelijk te behappen. Moet ik ook niet willen mis-

schien, ik hoef niet te doen alsof ik er alles van af weet. Het trefwoord ‘merels’ resulteert voor de Nederlandstalige natuurtijdschriften in maar liefst 1140 hits. En op wetenschapscommunity Researchgate alleen al komen met zoekwoord ‘*Turdus merula*’ (de officiële, internationaal toegepaste benaming voor de merel) ruim 600 publicaties voorbijvliegen. Het valt me op dat deze vogel dikwijls ingezet wordt bij kortlopend veldwerk, onderzoek dat niet zozeer bedoeld lijkt om iets over de ecologie of biologie van de soort zelf te weten te komen, maar om meer algemene hypothesen over zangvogels te toetsen, een deelaspect te besnuffelen of, banaler, omwille van gewoon een leuk onderzoekje. De merel is kennelijk een modelvogel, een populair gevederd proefkonijntje. Gedurende mijn onderzoek kom ik langzaam maar zeker tot het inzicht dat hij daadwerkelijk een lotgenoot is van fruitvlieg, zebraavis, laboratoriumrat en -muis. Er wordt me wat gemeten, geteld en gewogen. Het aardige daarvan is natuurlijk dat ik me zelden van omzichtige formuleringen hoef te bedienen, zoals ‘dit of dat is bij die en die vogelsoort gevonden en zal daarom wellicht ook voor de merel gelden’. Integendeel, ik krijg alles op een presenteerblaadje aangereikt, het is (bijna) allemaal gewoon bij mijn merel zelf onderzocht, getest, verworpen, aannemelijk gemaakt dan wel bewezen. Maar de papier- en pdf-bergen zijn wel heel erg hoog. Ik geef toe dat ik alleen een beetje, zo gericht mogelijk, in die bergen heb zitten peuren.

Wat je dan toch allemaal tegenkomt! Die onderzoekers doen maar, merels lijken zich overal voor te lenen. Wat denkt u bijvoorbeeld van de volgende proefopzet, die bedoeld is om te achterhalen op welke leeftijd een jonge merel zich een beeld van de oudervogels gaat ‘inprenten’: haal een aantal jonge merels uit een paar nesten (genoeg voor statistisch betrouwbare uitspraken), zet elk apart in

een hokje, voer ze in het stikdonker; zet ze dan bij daglicht een opgezette merel voor waarmee je de jongen herhaaldelijk voert als ze tien, elf, twaalf of dertien dagen oud zijn. Controleer later welke jongen de mereldummy herkennen. Nog een: vang een aantal merels en koperwieken en stop ze apart in kooitjes. Maak met suiker, bind-, vulmiddel en kleurstof nepbessen in de kleuren rood, groen, blauw en zwart. Tel hoeveel snoepjes van welke kleur de merels en koperwieken eten. Is er een voorkeur voor een bepaalde kleur? Gedragen merel en koperwiek zich in dit opzicht verschillend of niet? En nog een: vang een aantal merels, laat ze schijten en verzamel de poepjes. Was alle zaden eruit, tel ze en bepaal de plantensoort. Stop ze in potjes, begiet en tel hoeveel zaden ontkiemen. Vergelijk dat met de kiemingspercentages van zaden die je uit onbeschadigde bessen gepeuterd hebt. Zoek de tien verschillen. Zo kan ik vrijwel eindeloos doorgaan. Je staat even vreemd te kijken als iemand na een hoop veldwerk constateert dat merels in ‘urbane situaties’ méér gebruiken van ‘antropogene nestplaatsen’ dan merels in het bos.

Die ruime, vaak oppervlakkige aandacht voor merels heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat ze in goed bereikbare habitats (tuinen, parken, de directe omgeving van universiteitsterreinen) in hoge dichtheden present zijn, meerdere broedsels per jaar produceren, makkelijk te lokaliseren nesten maken, aan mensen gewend zijn, zich eenvoudig en bij herhaling laten vangen en een goed hanteerbaar en zichtbaar, gemiddeld formaat hebben. En: niet hoog op de maatschappelijke vogelladder staan. Is het niet tekenend dat in het tijdschrift van de Dutch Birding Association (DBA), die onder meer als doel heeft ‘het stimuleren van het bestuderen van in het wild levende vogels’ het woord ‘Merel’ slechts één keer voorkomt – als meisjesnaam! Het zijn maar merels, je vinkt ze aan op je soortenlijstje, klaar. Daarnaast zijn het ideale onderzoeksobjecten voor ornithologen, die verder – kort door de bocht gesteld, en de vele goeden niet te na gesproken – eigenlijk amper in de merels zelf geïnteresseerd zijn. Veel deelaspecten zijn onderzocht, heel belangwekkend, maar wie plaatst het in een geheel? Wat kenmerkt die soort? Hoe redt dat beest het in onze plantenbakkennatuur? Kom op, wie is echt begaan met de merel?!

De mooiste publicatie die ooit over merels is verschenen, is die

van D.W. Snow: *A study of blackbirds* uit 1958 (mijn geboortejaar). Nog steeds wordt dit boek volop geciteerd en zeer gerespecteerd. Zo worden ze niet meer gemaakt, dat kost zóveel tijd en toewijding... En dan dat compacte, prachtige Engels waarvan David William Snow zich bedient – het verraadt een grote liefde voor zijn onderwerp. In het parkachtige landschap waar hij op uitkeek vanaf zijn werkplek in het Edward Grey Institute, de botanische tuin van Oxford, bestudeerde hij gedurende vier jaar de merels door ze van gekleurde pootringen te voorzien, zodat ze individueel te herkennen en met een verrekijker te observeren waren. In de loop van de jaren heeft hij zo bijna honderd vogels leren kennen. In thematische hoofdstukken bespreekt Snow algemene bevindingen zoals verenkleeden, lichaamshoudingen en zang, territoriaal gedrag, broedverloop enz. En, dat is ook zo mooi, hij laat zien dat elke merel iets eigens heeft. Sinds de publicatie van Snow is veel nieuwe kennis verzameld.

In 2010 heeft KNNV Uitgeverij *Mereldagboek* gepubliceerd, in samenwerking met VARA's *Vroege Vogels*. Mijn aantekeningen tot het jaar 2009 zijn erin verwerkt. Ik heb in het dagboek vooral erg mijn best gedaan om op de lezer het plezier over te brengen dat ik ervaren heb bij het observeren van merels. Hun individualiteit te laten zien. Een jaar voor de publicatie van *Mereldagboek* had mijn broer, antiquaar in Deventer, me het boek van David Snow cadeau gedaan. Ik wist van het bestaan ervan maar wilde het niet eerder lezen, benauwd als ik was dat Snows bevindingen mijn blik zouden kleuren. Ik moest eerst, vond ik, een eigen beeld vormen, zelf zien en onder woorden brengen hoe die vogels leven. Wat wist ik er nou eigenlijk van? Snow maakte diepe indruk. Vanwege de ervaringen die ik intussen zelf had opgedaan kon ik zijn verhalen 'van binnenuit' meebelevén. Er bleken veel overeenkomsten te zijn met mijn eigen, vergeleken met hem natuurlijk veel minder goed onderbouwde, waarnemingen. Maar toch, misschien was ik op de goede weg en begon ik iets van die prachtige vogels te begrijpen.

Gedurende de dagen die volgen op de dood van territoriumhouder Bert hou ik de zaak goed in de gaten. Voor je het weet zijn de machtsverhoudingen gekanteld. Weduwe Baps blijft haar gebied trouw en verdedigt het tegen alle merels die zich opdringen. Vanuit mijn zolderatelier zie ik

door mijn verrekijker hoe de buurmerels nieuwsgierig aan de rand van onze tuin komen rondneuzen. Ze lijken op de hoogte van de laatste feiten en proberen er hun voordeel mee te doen. Een vreemde man vliegt het gebied binnen, hij gedraagt zich alert, zich ervan bewust een ongenode gast te zijn in andermans tuin. Baps verjaagt hem. Ook een andere man, zo te zien vrijgezel, duldt ze niet. Op de drempel van het broedseizoen is haast geboden, Baps, er is geen tijd voor rouw of kieskeurigheid! Haar toekomst is onzeker.

Eindelijk is de sneeuw verdwenen. Baps verdedigt haar gebied, drie weken lang. Maar dan blijven de rozijnen twee dagen opgezwollen in een plas smeltwater liggen. Met handveger en blik veeg ik ze op en gooi ze weg. Met deze handeling neem ik afscheid van Baps. Na al die jaren is het afgelopen met mijn trouwe koppel. Het moest er een keer van komen, maar de timing is uiterst beroerd. Want vanaf eind maart aanstaande is wekelijks een radio-uitzending bij Vroege Vogels gepland over mijn merels, naar aanleiding van de publicatie dit voorjaar van Mereldagboek. Elke week zal dan een journalist op bezoek komen in de tuin om een radioreportage te maken. Er dient zich vast en zeker weer een volgend merelpaar aan, maar zal het me lukken ze 'op tijd' aan me te laten wennen? Heb ik de luisteraars straks wel iets te bieden?

Twee koppels bekvechten een week om het niemandsland. Ten slotte blijkt het westelijke paar aan het kortste eind te hebben getrokken, de noorderlingen lijven onze tuin bij hun landgoed in. Steeds als de man op het terras bij de rozijnen zit, fluit ik. Ze raken snel aan mij gewend. Het kersverse merelstel straalt een zelfverzekerde, krachtige rust uit. Ik ben meteen van beide vogels gecharmeerd. Het lijkt me een ouder paar, met ervaring. Hopelijk zijn ze zo coöperatief om mijn radiopraatjes te redden.

Bert is dood en zijn oude echtgenote Baps is uit onze tuin verjaagd. Een nieuw merelstel is welkom geheten. De machtswisseling is een feit en ik heb mijn zin gekregen, ik heb prima kunnen volgen hoe het gegaan is. Baps is echt een oude dame geworden, ik heb haar ruim zes jaar gekend als ze uit beeld verdwijnt. Ik vertel nog wel over haar, ze was mijn lievelingetje, een uitgesproken persoonlijkheid die steeds zelf de touwtjes in handen hield. Maar ik was nog niet van

haar af; later datzelfde jaar zou zij op een wonderlijke wijze haar comeback maken!

Wat me van de machtsovername het meest is bijgebleven, is hoe goed gedurende dit rollenspel alle betrokken merels steeds op de hoogte lijken van de actuele situatie. Het loopt als een rode draad door het boek: merels blijven om zich heen kijken, hun kansen waarnemen. Dat oogje staat nooit stil.

Merelwereld

‘Een zingende merel, de geur van de zee. De zon die doorbreekt, een vers kopje thee...’ Het is een sfeer van eenvoudig geluk die in deze liedtekst wordt opgeroepen: je bent tevreden met wat je hebt, blij met wie je bent, gelukkig met elkaar. De merel prijkt sinds kort op de hoogste plaats van de Nederlandse broedvogellijst. Het is bovendien bij officiële landelijke stemming vastgesteld dat, van al onze vogels, hij het allermooiste zingt. De merel heeft een kneuterknusse Hollandse uitstraling. Die sobere zwartrok met brutaal oranje gebekt accentje, wat een mooi grafisch beeld levert dat op, heel geschikt als beeldmerk voor een politieke partij bijvoorbeeld. Zeg nou eerlijk, de nationale vogel van Nederland zou toch gewoon de merel moeten zijn? Maar toen door *Vroege Vogels* in 2015 de Nationale Vogelverkiezing gelanceerd werd, zal niet iedereen het hebben betreurd dat die soort al aan een ander land vergeven was: sinds 1962 is de merel de nationale vogel van Zweden. Tijdens de Vogelverkiezing neemt Nico Dijkshoorn het nog voor de merel op en verklaart niet zonder ironie hoe perfect die bij ons past: ‘Kleurloos, een vogel waar je helemaal geen erg in hebt.’ Desondanks ben ik blij dat de grutto gewonnen heeft, ons wufte poldermodel, een chique, statige, veeleisende wereldreiziger. Nu móéten we wel alles op alles zetten om de grutto voor ons land te behouden. En de tweede plaats voor een kleurloze chagrijn als de merel is toch lang niet gek.

In werkelijkheid zou het misplaatst zijn om de merel als nationale vogel van Nederland te claimen omdat hij zoveel talen spreekt en zo’n enorm leefgebied heeft. Maar hoe groot dan? En wat verstaan we eigenlijk onder ‘de merel’? Hier beginnen de problemen al: hoe definieer ik die vogel? Waar houdt onze merel op merel te zijn? Is de lijsterachtige die op de Azoren leeft, het clustertje vulkaaneilanden ver ten westen van Portugal, en waarvan het mannetje vrij klein is en een egaal blauwachtig zwart glimmend verenpak heeft, flinke, oranje oogringen en korte, ronde vleugels, een merel? En de forse lijster-